

III. Historia polityczna III. Політична історія

Юлія Голубнича

Київський університет ім. Б. Грінченка

«В БОРотьБІ ВИРОСТАЄ СИЛА...¹» КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЯКІВ ІНТЕРНОВАНОЇ АРМІЇ УНР В ПОЛЬЩІ ЯК ЧИННИК БОРотьБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ (1921-1924 РР.)

Golubnicha Yuliya. "The power grows in struggle..." Cultural and educational activities of the interned soldiers of the UPR Army in Poland as a factor in the struggle for Ukrainian statehood (1921-1924 years).

On 21 November, 1920 UPR Army in continuous battles had to go to the Zbruch. Weapons and military equipment have been transferred to the Polish authorities. Army personnel were interned in line with international standards.

Extremely difficult conditions for troops interned in Poland demanded immediate action to improve the moral and morale of the soldiers.

The primary means of overcoming the feeling of despair and inner spiritual crisis were a cultural and educational activities. In 1921 was established cultural and educational council of the General Staff of the Ukrainian Army under orders of the UPR troops General command. National, social, cultural, aesthetic, moral and physical education of Ukrainian troops were priority activities of cultural and educational councils. Council was focused on the need for the promotion of the idea of the Ukrainian statehood restoration and military power of Ukraine.

Almost all educational activities in camps and units conducted cultural and educational departments of UPR Army divisions that have been established in all Ukrainian troops camps. Council departments were in the camps: Łańcut, Kalisz, Szczypiorno, Strzałkowo, Aleksandrów Kujawski, Wadowice and other.

The activity of cultural and educational institutions and groups that were in the camps has contributed to raising the level of education of the UPR Army soldiers to prevent demoralization of prisoners and promoted national and patriotic education. Educational work that began in the camps have laid a solid foundation for further learning Ukrainian troops overseas.

Key words: internees, camp, officers, education, culture, national-patriotic education.

Події останнього часу, що відбуваються в Україні, ще раз засвідчують, що лише свідомий та патріотично вихований громадянин-військовий може до кінця витримати всі випробування, не піддатись відчаєві і деградації та стати гідною опорою для своєї Батьківщини. Тому актуальним є звернення до досвіду діяльності інтернованих вояків Армії УНР у таборах Польщі, керівництво яких намагалося закласти підвалини свідомого розуміння державницьких потреб та відстоювання національних інтересів, подолати внутрішню духовну кризу особистості через культурно-освітню діяльність.

Першим науковим зверненням до цієї теми стала книга С. Наріжного «Українська еміграція», без якої сьогодні не може обійтись жоден дослідник табірної тематики й споріднених з нею проблем [1]. Проте її автор лише побіжно проаналізував культурно-просвітницьку діяльність українського вояцтва, інтернованого у таборах Польщі, бо обсяг цієї монографії та різноплановість реконструйованих ним сюжетів, нарешті, сам чималий обсяг «дослідницького поля» не дозволив С. Наріжному цілісно відтворити все розмаїття культурно-освітньої роботи в таборах інтернованих військ УНР в Польщі.

Серед праць сучасних істориків найвагомим внеском у наукову розробку окресленої проблематики стала монографія В. Трощинського, автор якої торкнувся багатьох аспектів

¹ Петлюра С. Ідейна боротьба з українством // «Слово». – К., 1908. – Ч. 16. (авт.)

функціонування українських громадсько-політичних та культурно-просвітницьких осередків за кордоном [2]. Чималий внесок у наукову розробку даної наукової проблеми вніс І. Срібняк, який у 1996 р. опублікував спочатку дві статті, а наступного року об'єднав ці сюжети в рамках одного з розділів своєї монографії та окремої брошури [3]. Але в його монографії містився лише загальний огляд досягнень у царині культурно-просвітницької роботи в таборах.

У 1998 – 1999 рр. до активного дослідження окремих аспектів перебування полонених та інтернованих українців у таборах Польщі, Чехословаччини і Румунії у 1919 – 1924 рр. вдався М. Павленко. Він також торкнувся деяких аспектів культурно-просвітницької роботи в таборах інтернованої Армії УНР в Польщі [4].

У польській історіографії досліджувана проблема ретельно розроблялася З. Карпусем, який проаналізував окремі аспекти перебування і діяльності полонених та інтернованих українців у Польщі в 1919 – 1924 рр. Найвагомішим внеском у справу наукового опрацювання даної проблеми стала низка публікацій (у тому числі й монографічного характеру) О. Вішки, присвячені аналізу багатьох аспектів табірної життя полонених та інтернованих вояків-українців у Польщі.

Історія української військової еміграції в Польщі була в центрі уваги польського дослідника О. Колянчука. Найбільший науковий інтерес становить його розвідка „Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939”, в якій дослідник дав узагальнюючий нарис культурно-освітньої та видавничої діяльності української військової еміграції у Каліші, стисло охарактеризував роботу більшості освітніх осередків українського вояцтва у цьому таборі як під час інтернування (1921–1924 рр.), так і після створення тут Української станиці, де мешкала невелика кількість колишніх інтернованих [5].

На зламі ХХ–ХХІ ст. інтерес до вивчення даної проблеми серед істориків частково згас, але ця тема не втратила своєї актуальності з огляду тяглості державотворчих національних традицій. Відтак існує потреба продовжити вивчення культурно-освітньої діяльності, яка проводилась у таборах інтернованої Армії УНР з метою цілісної реконструкції життєдіяльності української політичної еміграції міжвоєнної доби. Проблема культурно-освітньої діяльності та національно-патріотичного виховання полонених та інтернованих українців у таборах Польщі у зазначений період ще не була предметом спеціального комплексного дослідження в українській та зарубіжній історіографії. Тому автор ставить за мету аналіз та відтворення перебігу культурно-освітньої роботи, аналіз функціонування культурно-освітніх закладів, курсів, гуртків та об'єднань українського вояцтва на території польських таборів, всебічне висвітлення всіх проявів культурно-просвітницького життя інтернованих та національно-патріотичного виховання.

Після інтернування Армії УНР одним з найголовніших завдань для її командування стала організація культурних та освітніх осередків, а також самого дозвілля інтернованих. Саме налагодження навчання та створення сприятливих умов для реалізації духовних потреб мало забезпечити відтворення рис повнофункціональної особистості, яка зазнала тяжкої деформації через кардинальні зміни звичайних умов людського існування. Адже, як зазначав австрійський психіатр В. Франк, якщо людина існує лише фізіологічно, її духовність занепадає, а за деякий час духовна деградація поставить під сумнів і її фізіологічне існування.

Тому культурно-освітня робота у цих замкнених умовах перебування мала стати джерелом морального розвитку, яке б надавало інтернованим ту психологічну витривалість, якої вони так потребували. Тому 30 червня 1921 р. за наказом № 39 Головної Команди Військ УНР була створена Культурно-освітня управа Генерального штабу Української Армії, завданням якої було систематизувати та активізувати роботу серед вояцтва у царині освіти і культури. Вона складалася з чотирьох відділів: адміністративно-організаційного, шкільного, бібліотечно-видавничого та мистецтва й спорту. Деяко пізніше було створено відділ з військової підготовки населення.

Пріоритетними напрямками діяльності культурно-освітньої управи були національно-громадське, культурно-естетичне, моральне і фізичне виховання українського війська;

його загальний інтелектуальний розвиток та повна ліквідація неписьменності у лавах армії. На Управу було також покладене завдання організації видавництва і розповсюдження українських підручників і книжок, журналів і часописів; заснування спортивних гуртків і товариств, театрів і інших культурних осередків. Особливо Управа акцентувала свою увагу на поширення ідеї необхідності відновлення української державності та військової могутності України. Як зазначав у своїй доповіді до прем'єр-міністра Уряду УНР військовий міністр уряду на той час генштабу генерал-хорунжий А. Вовк, випробування під час боїв та подальшого інтернування в таборі «вояк охоче перенесе тоді, коли в його світогляді ідея суверенної України й необхідності захисту її оружно займе перше і найголовніше місце» [6, арк. 19].

Після заснування Культурно-освітньої управи існуючі початкові школи були переформовані за єдиним положенням, виробленим міністерством народної освіти УНР, що дало змогу отримувати козакам правні свідоцтва про закінчення курсу навчання. Згідно з цим положенням та реорганізацією, школи грамоти набували статусу I-го ступеня (класу) Єдиної Державної Школи, нижчі початкові школи – II-го ступеня і вищі початкові – III-го. Подальша освіта вояків здійснювалася на вищих ступенях (від IV до IX) Єдиної Школи, які відкривалися у дивізіях у випадку дійсної потреби. Закінчення останнього класу давало можливість здобути середню освіту. Також середню освіту інтерновані отримували у табірних гімназіях Ланцута-Стржалкова, Каліша та в Реальній школі Щипіорно. Остання була заснована завдяки матеріальній допомозі Асоціація молодих християн (Yong Men Christian Association, YMCA).

Як навчальний заклад функціонувала спортивна гімназія, відкрита за підтримки YMCA в 1921 р. у Стржалково за взірцем американських спортивних гімназій. У ній навчалось близько 400 таборитів, які опановували такі види спорту як легка і важка атлетика, боротьба, бокс, фехтування, теніс, футбол та ін. Крім цього, у всіх таборах діяли спортивні гуртки [7, арк. 94].

Наступним пріоритетним напрямком діяльності Культурно-освітньої управи було поширення національної свідомості серед інтернованих українських військ. Це завдання включало в себе заснування курсів українознавства, бібліотек, театрів, хорів, розвиток видавничої справи. Від початку інтернування лекції були майже єдиним засобом впливу на моральний стан вояцтва. Спеціально призначені старшини йшли у бараки (тоді не було інших приміщень) і в живій розмові спілкувалися з козаками. Влітку 1921 р. рівень викладання було підвищено. Лекції почали викладатися справжніми фахівцями, які готувалися Студентськими (на загальні теми) або Старшинськими (на військові теми) громадами. Набуло поширення також і запрошення для викладів лекцій українських професорів або викладачів університетів.

Значно ускладнював розвиток та підтримку патріотичних почуттів той факт, що у лавах Української Армії чималий відсоток становило російськомовне старшинство (особливо – булавне). Тому з початком інтернування наказом Головної Команди Військ УНР при кожній окремій частині дивізій і у всіх початкових школах були засновані курси українознавства для старшин і козаків. Підсумки їхньої діяльності до літа 1921 р. свідчили, що курси не принесли очікуваних результатів. Як йшлося у доповіді начальника Культурно-освітньої управи: «... причин тому багато – одна з найголовніших – це страшенний моральний упадок нашого старшинства. Загальне спостереження таке, що у той час як козацтво рветься до світу, до науки й коли йому надаються хоч трохи відповідні умови, воно не дивиться ні на спеку, ні на труднощі, ні на нестачу всіляких засобів, а йде в школу і жадібно ловить далекі від ідеалу лекції; старшинство ж наше, де не введена залізна дисципліна, здеморалізоване остаточно й проводить 24 години за сном або за грою у карти. Цим, і тільки цим пояснюється сумний стан, що не дивлячись на 3-4 літню боротьбу й службу в Українській Армії, воно й досі не вивчилося українській мові і для нього потрібні курси українознавства» [8, арк. 17].

Майже всю просвітницьку роботу в таборах і частинах здійснювали культурно-освітні відділи дивізій Армії УНР, які були засновані у всіх таборах українських військ (подекуди ці функції виконували об'єднані табірні культурно-освітні відділи). Відділи мали свої осередки

майже у всіх бригадах, полках й куренях дивізій. До їх складу зазвичай входили такі секції: загальна, видавнича, історична, мистецька, наукова, бібліотечна, фізичного виховання та ін.

Найскладнішим було проведення культурно-освітньої роботи у таборі Пикуличі впродовж трьох зимових місяців 1920-1921 рр. Головними причинами, що унеможлилювали активну діяльність просвітницьких закладів, були тяжкі умови перебування інтернованого вояцтва. Проте, навіть у цих умовах українське вояцтво спромоглося зорганізуватися та розпочати роботу щодо налагодження культурно-освітньої справи. Незважаючи на повну відсутність паперу, приладів для навчання, лекторів та самих приміщень для проведення занять, культурно-освітній відділ при штабі Запорізької дивізії, що складався з 5-ти секцій (науково-шкільної, театральної, редакційної, спортивної і господарчої) розшукав можливість провести реєстрацію і поділ козаків на неписьменних і малописьменних, з котрих були організовані спеціальні групи на чолі з призначеними сотенними інструкторами. У відділах дивізії самоорганізувалося кілька хорів; виникла театральна аматорська трупа, яка підготувала кілька вистав. Також була створена бібліотека (236 книжок) з читальнею на 50-60 чол., з грудня відбувалися лекції по історії та географії України, які готувалися спеціально призначеними для цього старшинами. Почав видаватися тижневик «Запорожець», у старшинському бараці поширювався сатиричний рукописний журнал «Жало». Заходами культурно-освітнього відділу Кулеметної дивізії були засновані школи-грамоти, курси іноземних мов і українознавства, організована бібліотека з читальнею.

Після ліквідації табору в Пикуличах у кінці лютого 1921 р. групу інтернованих українських військ було переведено до Вадовиць. У таборі було зорганізовано об'єднаний культурно-освітній відділ у складі наукової, історичної й художньої секцій. Заходами наукової секції відділу була ліквідована неписьменність (після переведення з Пикуличів до Вадовиць серед українського вояцтва нараховувалося 300 чол. неписьменних козаків). З малописьменними проводилися регулярні шкільні заняття, діяли курси українознавства та іноземних мов. Вадовицький табір мав свій хор, театр, бібліотеку (близько 1000 томів). Тривалий час у таборі гостювала театральна трупа Ю. Гасвського, яка влаштувала для інтернованого українського вояцтва 102 безкоштовні вистави. Значного піднесення у Вадовицькій групі військ набув кооперативний рух, зокрема у березні 1921 р. було організовано табірний кооператив «Запорожець», прибутки якого йшли виключно на благодійні цілі [9, арк. 28].

У таборі Вадовиці видавалося кілька журналів: гумористично-сатиричний тижневик «Грімаса» і «Комарь», сатиричний журнал «Жало», ілюстрований літературний часопис «Запорожець», політичний журнал «Аванс», тижневик «Запорізька думка».

У 1921 р. у таборі Петроків функціонував окремий культурно-просвітній гурток інтернованих, який мав чотири секції: навчальну, викладацьку, театральну та читальну. Заходами гуртка в таборі були утворені школи для неписьменних та малописьменних. Табірна студентська громада влаштувала для старшин курси німецької і французької мов, історії українського письменства. Хор інтернованих у Петрокові у складі 30 чол. виступав не тільки перед українським вояками, але й у сусідніх польських містах. У таборі друкувалися літературні журнали «Тернистий Шлях» і «На хвилях життя», а також гумористичний часопис «Листок Об'яв».

Значного обсягу набула культурно-освітня робота у таборі Ланцут. Тут у червні 1921 р. було засновано Український Народний університет, гімназію та цілу низку різних просвітницьких закладів, розвинуто видавництво журналів й газет, зокрема в таборі періодично друкувалися журнали «Промінь» і «Будяк».

Народний університет у Ланцуті був призначений для всього українського вояцтва у Польщі, проте через запроваджений поляками загальний режим інтернування українських військ відвідувати його мали можливість лише військовики з Ланцута. Спочатку до складу студентів Університету було зараховано 523 чол. (266 – на економічний, 139 – на історико-філологічний і 118 – на математично-природничий факультет) з різним ступенем освіти. Згодом було також відкрито Військовий факультет [9, арк. 37-39].

У перші місяці функціонування Університету в Ланцуті викладались такі дисципліни: історія України (проф. В. Біднов), економічна географія (проф. І. Фещенко-Чопівський), вища математика (д-р М. Чайківський), фінансове право (Х. Лебідь-Юрчик), аналітична механіка, кристалографія, хімія, зоологія та ін. Проте з передислокацією ланцутської групи інтернованих до Стржалкова, через значну віддаленість від м. Тарнова, приїзд до табору для більшості викладачів став неможливим. Тому в Стржалкові навчання в Університеті провадилося нерегулярно, хоча студентів на чотирьох факультетах нараховувалося 758 чол. (старшин – 561, козаків – 194).

У таборі було добре налагоджено культурне життя. Ще у лютому 1921 р. у Ланцуті було створено Раду культурно-освітньої комісії, до якої увійшли представники від усіх частин і установ, що перебували на той час у таборі. Рада була покликана скоординувати дії культурно-освітніх відділів дивізій, для чого було засновано шість загальнотабірних секцій: педагогічна, редакційна, музично-хорова, економічна, художня і театральна.

Педагогічна секція влаштовувала читання курсів по рахівництву і бухгалтерії для козаків і старшин, бажуючі студіювали курси іноземних мов. Редакційна секція продовжувала видання літературно-військового журналу «Наша Зоря», кошти для цього були надані Міністерством преси і пропаганди Уряду УНР і командуванням групи інтернованих українських військ у Ланцуті. Музично-хорова секція підтримувала діяльність хору, до якого входило 60 чол., і влаштувала кілька концертів. Заходами економічної секції 1 січня 1921 р. була відкрита крамниця, прибуток від якої йшов на фінансування всіх секцій. Крім того, діяльність економічної секції дала змогу придбати столи, стільці, лавки і дошки та обладнати кілька приміщень для бібліотеки, відправлення служби Божої, лекційних викладів, відкрити шведсько-кравецьку майстерню, яка обслуговувала весь табір. Художня секція виготовила портрети українських гетьманів і Т. Шевченка, театральна (у складі якої було чотири драматичних секцій) – підготувала кілька вистав та обладнала театральний зал на 119 місць. На сцені цього залу часто давав вистави табірний театр ім. Т. Шевченка і виступав хор. У таборі діяли художня і скульптурна студії, фотографічне ательє. Початково у бібліотеці нараховувалось 324 примірники книжок, сюди регулярно надходили українські часописи і пресові звіти від Української Військо-Ліквідаційної Комісії з Варшави.

У зв'язку з рішенням польської влади розв'язати табір інтернованих у Ланцуті, влітку 1921 р. почалося поступове переміщення військових частин і установ ланцутської групи військ на нове місце – до табору Стржалково. Спочатку загальні умови перебування вояків у Стржалково були значно кращі, ніж у Ланцуті: польська адміністрація ставилася до інтернованих доброзичливо, без зволікань йдучи назустріч всім проханням українського військового командування. Користуючись прихильним ставленням польської адміністрації, командуючий Стржалковською групою військ генерал-хорунжий Н. Никонів і штаби з'єднань поновили проведення військових вправ, заснували вишколи та курси фахового навчання, організували виклади лекцій з українознавства. Було створено табірну школу грамоти двох ступенів для неписьменних та малописьменних козаків. На липень 1921 р. у таборі нараховувалося 98 чол. неписьменних козаків [4, с. 118].

Для тих, хто мав повну початкову або незакінчену середню освіту, у таборі Стржалково поновила свою роботу колишня Ланцутська Гімназія ім. І. Стешенка, де у липні 1921 р. навчалось: у IV класі – 29 чол., у V – 14 чол. і у IX – 12 чол. [9, арк. 37]. Бажуючі могли відвідувати курси мовознавства та школу бухгалтерів. Існувала у таборі і школа для дітей, яка діяла з допомоги Британського благодійного комітету. Загальновідомим було видання Ради культурно-освітньої комісії табору – журнал «Наша Зоря», який друкувався в табірній типографії.

У Стржалкові продовжував діяти заснований ще у Ланцуті Народний університет, влаштовувалися окремі виклади та бесіди з козаками. Інтерновані мали свою бібліотеку, капелу, театр, художню студію та читальню. Хор з табору Стржалкова у складі 53 чол. під керівництвом диригента сотника Д. Котка навіть провів у 1921 р. концертне турне по шістьох містах Польщі, де мав великий успіх.

У зв'язку з тим, що до Стржалкова були переведені групи українських військ з Вадовиць, Ланцуту, Пикулич та Петрокова, друк майже всіх видань з цих таборів заходами дивізій було відновлено. З різною періодичністю у таборі з'являлися: «Наша Зоря», «Будяк», «Запорожська думка», «Блоха», «Промінь», «На хвилях життя», «Студентський Вісник», «Військовий Науковий Вісник», «Таборовий метелик» та ін. [1, с. 35].

Жваво розгорталася культурно-освітня робота в Олександрові-Куявському, де перебували 4-та і 6-та дивізії Армії УНР. У центрі уваги культурно-освітнього відділу 6-ї дивізії (що провадив роботу не тільки у дивізії, але й в усьому таборі) була всебічна загальна освіта інтернованого українського вояцтва. Особливий акцент було зроблено на повну ліквідацію неписьменності серед козаків (у таборі на початку 1921 р. нараховувалося 947 неписьменних й малописьменних козаків) [1, с. 35-37].

Для виконання цього завдання було засновано чотири школи (де навчалось до 150 козаків), які діяли з кінця лютого до 1 травня 1921 р. Потім навчання було продовжене у загальнодивізійній школі, що була створена по типу Єдиної школи. Тут навчались 73 чол., які були зведені в окрему команду [9, арк. 37-39]. У 4-й дивізії також було засновано вищу (63 учні) і нижчу (110 учнів) початкові школи, з яких останню скінчили всі учні, навчившись читати й писати. Козаки, які не потрапили до складу цих шкіл, проходили початкову освіту в своїх відділах. Діяльність шкіл дозволила за два місяці повністю ліквідувати неписьменність серед козаків.

У кінці серпня 1921 р. виник малярський гурток, заходами якого було влаштовано майстерню, що виконувала замовлення культурно-освітнього відділу 6-ї дивізії. Було засновано і книгозбірню (спільно з Київською дивізією), загальний фонд якої нараховував 1510 різних книжок. Окремо існувала бібліотека Громади старшин 6-ї дивізії, яка нараховувала близько 1000 томів.

Але особливого розмаху в 6-й дивізії досягла видавнича справа – дивізія мала власну друкарню. Найавторитетнішим серед цілої низки періодичних видань 6-ї Січової дивізії був часопис «Нове життя», перше число якого вийшло 15 січня 1921 р. Керувала виданням часопису редколегія на чолі з відповідальним редактором (за весь час існування «Нового життя» їх було троє: сотники Г. Гладкий, О. Костюченко і М. Битинський). Часопис видавався на гроші дивізії, разом з тим значну частку редакційних коштів становили приватні внески козаків і старшин. Спочатку часопис мав неперіодичний характер (до № 39), виготовлявся шляхом роздрукування на машинці або шапірографі дуже обмеженим тиражем (30 примірників) і розповсюджувався тільки у таборі. Застосування для випуску часопису дивізійної друкарні піднесло його на якісно новий рівень. Згуртувавши у редакції кращі журналістські сили, часопис у кінці 1921 р. друкувався вже тиражем у 200 примірників і розповсюджувався в 17 містах Польщі та за кордоном: Чехословаччині, Швейцарії, Бельгії, Єгипті, Італії, Німеччині, Австрії, Румунії, Франції, Марокко, Сербії, Туреччині й Англії. Разом з тим редакція «Нового життя» підтримувала тісні зв'язки з українськими громадами у цих країнах.

Заходами культурно-освітнього відділу Січової дивізії і Старшинської громади у типографії були надруковані підручники: «Наша Батьківщина – Україна» (на 116 сторінках) та «Порівнююча граматики української мови». Старшинами дивізії здійснювався переклад з іноземних мов фахової літератури, збиралися матеріали щодо історії Української Армії і, зокрема, 6-ої Січової стрілецької дивізії.

Велику роботу проводило Братство по упорядкуванню могил українських вояків, померлих під час інтернування в Олександрові. На військовому цвинтарі, де було поховано 30 старшин і козаків Армії УНР, у вересні 1921 р. відбулося спорудження пам'ятника полеглим у вигляді великого кургану, на якому було встановлено чорний запорізький хрест з викарбованим тризубом та надписами: «Борцям за Волю України» – з одного боку; і з другого – «Pro Ukrainae libertate mortuis» і «Bohaterom walki o niepodległość Ukrainy 4 i 6 dywizji ukraińskich – 1921». У центрі могили було також встановлено гранітну плиту, на якій викарбовано напис: «Хай ворог знає, що козацька сила – не вмерла під ярмом Тирана, що кожна степова могила – це вічна непомщена рана» [6, арк. 15].

У грудні 1921 заходами польської влади кількість таборів інтернованих українських військ була зменшена до трьох: Каліш, Щепіорно і Стржалково.

Влітку 1922 р. культурно-освітня управа Генерального штабу була реорганізована в Управління культурно-освітніх справ, начальником якого з 28 вересня було призначено колишнього Голову Ради народних міністрів УНР професора В. Прокоповича. З приходом В. Прокоповича культурно-освітня робота в Українській Армії отримала новий імпульс через його дуже відповідальне ставлення до своїх обов'язків. Із власної ініціативи В. Прокопович перебрався з Тарнова на постійне проживання в табір інтернованих Каліш і до кінця 1923 р. повсякчасно сприяв налагодженню культурно-освітньої роботи серед українського вояцтва.

У 1923 р., коли всі частини Армії УНР були скупчені у двох таборах, у Каліші і Щепіорно, робота табірних шкіл, курсів та гуртків стала більш систематичною і всеохоплюючою. Ще у грудні 1922 р. у Каліші була створена «Єдина Національно-Державна Школа» (пізніше – Гімназія ім. Т. Шевченка), де навчалось 43 учні. Директором гімназії було призначено начальника культурно-освітнього відділу 2-ї дивізії сотника О. Дунічевського. У таборі існували Педагогічні курси (завідуючий сотник І. Зубенко), Курси іноземних мов (начальник генштабу генерал-хорунжий О. Порохівщиків). Для підлітків були створені початкова і сокільська школи, для дітей, що постійно перебували у таборі – дитячий садок. Для задоволення релігійних потреб інтернованих виникли табірні Братство ім. Св. Кирила і Мефодія на чолі з генштабу генерал-хорунжим В. Петрівим та церковний хор, який об'єднав 27 чол. [10, с. 24]. Завдяки наявності у розпорядженні 3-ї дивізії власної друкарні, у таборі було здійснено випуск книжки «Лицарі і мученики», друкувався військовий журнал «Залізний Стрілець», що виходив з 1923 р. під редакцією генштабу генерал-хорунжого П. Шандрука.

Майже в самому початку існування Калішського табору в ньому було засноване Драматичне товариство ім. М. Садовського, яке вже 6 серпня 1922 р. святкувало ювілей з нагоди здійснення постановки 100 вистав. Драматичні вистави влаштовувала в Каліші й «Просвіта» та інші табірні організації. Ще у лютому 1921 р. у Каліші також була заснована Школа національного українського танцю (танку), яку очолив В. Авраменко. Впродовж 1921 р. Школа підготувала цілу низку виступів своїх учнів (як у таборах інтернованих, так і в різних містах Польщі), які пройшли з великим успіхом. Після від'їзду В. Авраменка з табору, у Каліші було створено «Товариство відродження українського танку», яке у 1921 р. нараховувало 123 члени [1, с. 36].

У таборі Щепіорно зусиллями культурно-освітніх відділів Київської і Січової дивізій була заснована Реальна школа (гімназія) для дорослих з бібліотекою, де навчалось 38 учнів. Її директором було призначено сотника І. Гончаренка (пізніше – сотника Дубраву). При гімназії була влаштована школа грамоти. У таборі також діяли товариство «Любителів французької мови», «Козача просвіта», школа бойскаутів і початкова школа [11, с. 43-74].

Отже, культурно-освітня діяльність була в центрі уваги керівництва табірних осередків, оскільки це давало можливість виховати громадянина-патріота, а разом з тим забезпечити менш травматичний перехід інтернованих до цивільного життя. Без сумніву, важко переоцінити значення цієї діяльності, адже вона дозволяла запобігти зневіри, деморалізації та відчаю. Участь інтернованих у роботі культурно-освітніх інституцій ставала джерелом морального розвитку, психологічної стабілізації, відкривала нову життєву перспективу.

Тяжкі умови неволі не змогли зламати духу вояків та жаги до життя. Інтерновані намагалися не лише оживити своє перебування у таборах, а й покращити свій рівень знань. Діяльність культурно-освітніх закладів та гуртків у таборах зробила значний внесок для підвищення рівня освіти військовиків Армії УНР, дозволила запобігти деморалізації полонених та сприяла національно-патріотичному вихованню. Освітня робота, започаткована у таборах, заклала міцне підґрунтя для продовження навчання українського вояцтва вже за цивільними фахами за кордоном.

1. *Наріжний С. П.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами / Наріжний С. П. – Прага, 1942. – Ч. I. – 372 с.
2. *Трощинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / Трощинський В. П. – К. : Альтернативи, 1994. – 259 с.
3. *Срібняк І. В.* Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.) / Срібняк І. В. – Київ-Філядельфія : Видавництво ім. Олени Теліги, 1997. – 187 с.
4. *Павленко М. І.* Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.) / Павленко М. І. – К. : Інститут історії України НАН України, 1999. – 352 с.
5. *Kolanczuk A.* Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939 / A. Kolanczuk. – Kalisz-Przemyśl-Lwów, 1995. – 96 s.
6. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.* – Ф. 1075. – Оп. 2. – Спр. 482.
7. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.* – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 219.
8. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.* – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 308.
9. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.* – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 196.
10. *Прижмуренко І.* Видання по таборах інтернованих українських вояків Армії У.Н.Р. / І. Прижмуренко // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – Ч. 1. – 26 с.
11. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.* – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 246.